

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Leven met de Vecht: Schokland-P14 en de Noordoostpolder in het neolithicum en de bronstijd

ten Anscher, T.J.

Publication date
2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

ten Anscher, T. J. (2012). *Leven met de Vecht: Schokland-P14 en de Noordoostpolder in het neolithicum en de bronstijd*. [, Universiteit van Amsterdam]. T.J. ten Anscher.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

DEEL I

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

De Noordoostpolder werd als onderdeel van de Zuiderzeewerken tussen 1936 en 1940 ingedijkt, en viel in 1942 droog. Hiermee kwam een gebied van ca. 48.000 ha beschikbaar voor de landbouw. De polder, waarin ook de Zuiderzee-eilanden Urk en Schokland opgenomen waren, werd rationeel ingericht voor deze primaire bestemming (zie fig. 1.1).

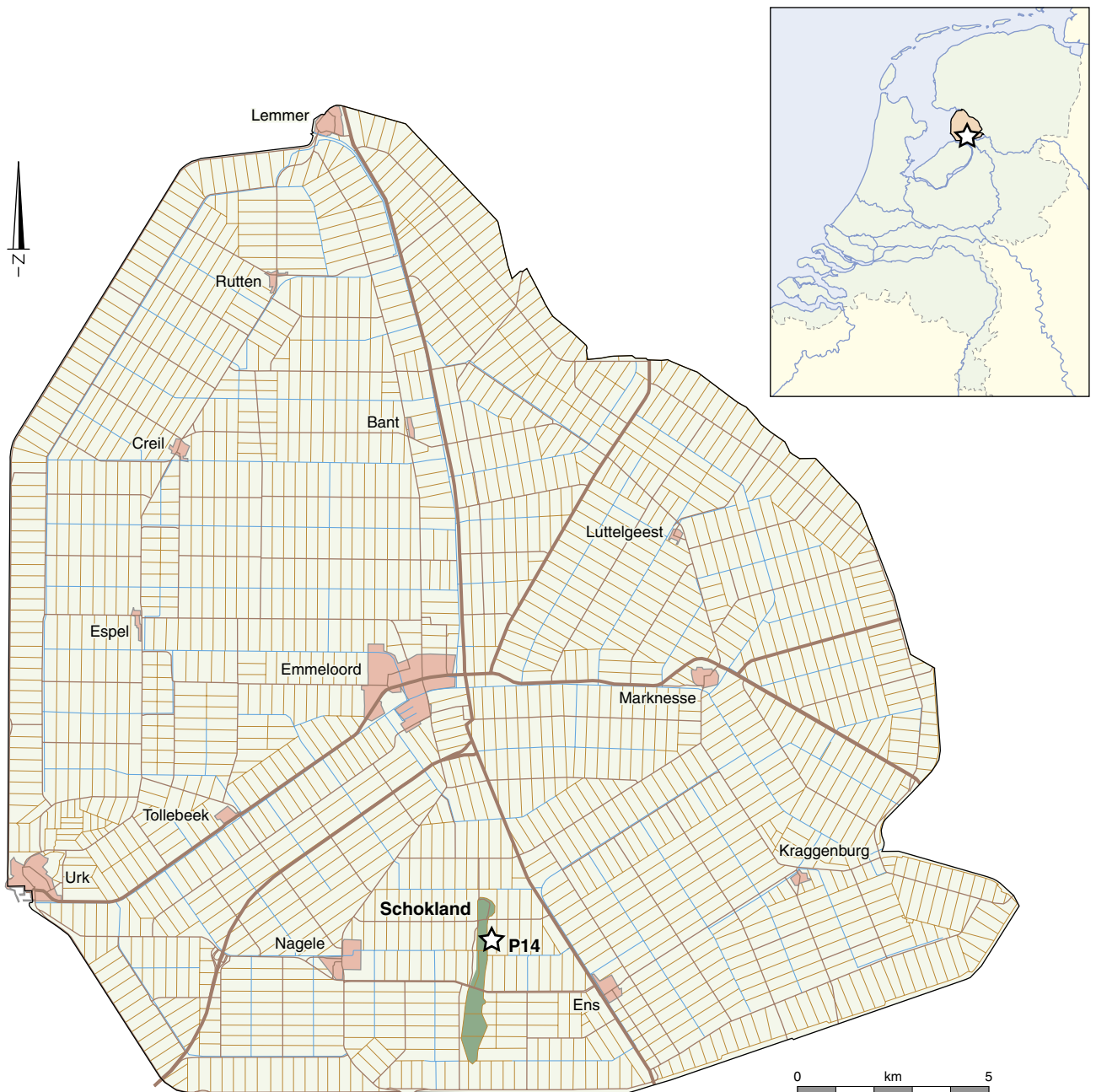

Fig. 1.1 – Locatie van de vindplaats Schokland-P14 in de Noordoostpolder (inzet: ligging binnen Nederland).

1.1 Schokland-P14 in zijn omgeving

Schokland is een restveengebied met in oorsprong middeleeuwse terpen (Van der Heide & Wiggers 1954, kaart 6). Vanaf de Late Middeleeuwen was het eiland door dijken beschermd (ibidem, kaart 7). Die konden echter niet verhinderen dat vooral aan de westzijde steeds meer terrein aan de Zuiderzee moest worden prijsgegeven (ibidem, kaart 8; zie ook Wiggers 1955, 180-184, fig. 98-102). De leefomstandigheden waren in deze armste gemeente van het land uiteindelijk zo onveilig en miserabel, dat het eiland in 1859 op last van koning Willem III werd ontruimd.

Dwars onder het noordelijke deel van Schokland ligt de oost-west gerichte 'zandrug van Schokland' die zich zowel aan de oost- als aan de westkant tot voorbij het voormalige eiland uitstrekt (zie fig. 1.2). Deze met dekzand overstoven keileemopduiking van circa 1500 m lang en gemiddeld 300 m breed vormde in de prehistorie één van de zeldzame grotere en hogere landschapselementen in de Noordoostpolder (zie fig. 1.3). Eenzelfde genese hebben ook de 'zandruggen' van De Voorst, Tollebeek en Urk (Wiggers 1955, fig. 4a, 6; Ente, Koning & Koopstra 1986, fig. 1.5; Peeters 2007, fig. 3.1). Als overige vestigingslocaties waren rivierduinen voorhanden, meestal klein en lager, maar incidenteel langgerekt, groot en vrij hoog (zoals het duin met de veelbesproken vindplaats Schokkerhaven-E170). Vanaf het Vroeg-Neolithicum kwamen daar nog oeverwallen langs enkele grotere waterlopen bij (zie fig. 1.4). Hiermee zijn alle voor tijdelijke of langdurige bewoning geschikte landschapselementen in de zuidelijke helft van de Noordoostpolder opgesomd.

In de noordelijke helft van de polder ontbreken dergelijke opvallende landschapselementen bijna geheel, met als belangrijkste uitzondering een zandwal ten westen van Emmeloord die omstreeks het begin van het Midden-Neolithicum gevormd is. De pleistocene ondergrond (dekzand) loopt hier in noordoostelijke richting geleidelijk op. Met name de hoogste delen van het pleistocene oppervlak, aangeduid als dekzandruggen, waren voor bewoning geschikt. De belangrijkste waterloop in de zuidelijke helft van het gebied was de Vecht. Deze regenwaterrivier is zeer bepalend geweest voor de landschappelijke ontwikkeling. De IJssel die ongeveer samenvalt met de zuidgrens van de polder, en die met zijn zijgeulen de levensader vormde voor de vindplaatsen nabij Swifterbant, enkele kilometers zuidelijker, speelde binnen de Noordoostpolder een veel minder belangrijke rol.¹

De voormalige bedding van de Kuinder ligt nabij de oostgrens van de polder. In de prehistorie stroomde dit riviertje ten westen van De Voorst uit in de Vecht. Op de Vecht waterde voorts een bekensysteem af, waarvan slechts een globale eerste indruk bestaat.

De landschapsgeschiedenis gedurende het Neolithicum en de Bronstijd, met ingrijpende veranderingen (veenontwik-

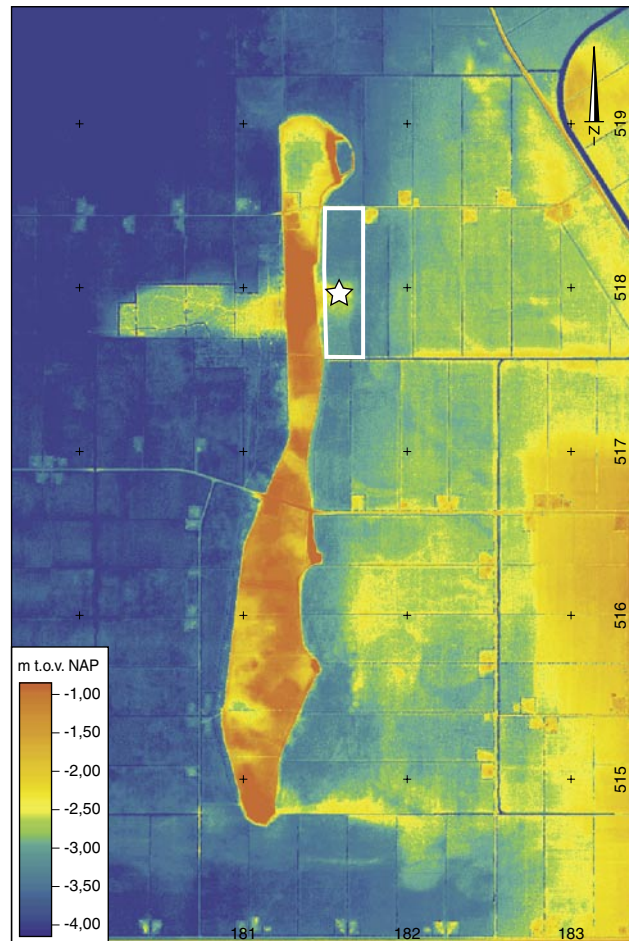

Fig. 1.2 – Hoogtemodel van de omgeving van Schokland, met de opgravingslocatie (ster) op kavel P14 (witte omtrek). Hoogtegegevens zijn ontleend aan <http://www.ahn.nl>.

keling, geulverleggingen en merenvorming) als gevolg van Noord-Hollandse kustontwikkelingen en het stijgen van de waterstand, zal nog uitgebreid aan bod komen.

Na deze ruwe schets van de omgeving richt ik mij verder op de zandrug van Schokland (zie fig. 1.5). Deze lag tamelijk centraal in een gevarieerde, venige omgeving met allerlei verzamel-, jacht-, vis-, en beweidingmogelijkheden. De zandrug vormde in de prehistorie een markant punt in een dikwijls open landschap. Hij was vanaf grote afstand zichtbaar door zijn hoogte, grootte, en de begroeiing met loofbos. Vanuit het oosten voer men er pal op af. Het lokale bos kon grondstoffen leveren zoals bouw- en brandhout. Dankzij de keileem in de ondergrond was lokaal natuur- en vuursteen aanwezig. De zandrug bood ruimte aan akkers en aan weidegronden in tijden waarin de omgeving te drassig was. Essentieel was voorts de uitstekende ontsluiting via de Vecht. Hiermee waren een permanente drinkwatervoorziening en visgronden voorhanden, alsook een verkeersader

¹ In de prehistorie bestond de huidige verbinding van de IJssel met de Rijn nog niet. Tussen Kampen en Doesburg was de oorspronkelijke loop min of meer gelijk aan die van de huidige IJssel, maar vanaf

Doesburg en verder stroomopwaarts komt de oorspronkelijke loop min of meer overeen met die van de Oude IJssel (Louwe Kooijmans 1974, 7, noot 21; Vos & Kiden 2005, fig. 9-12).

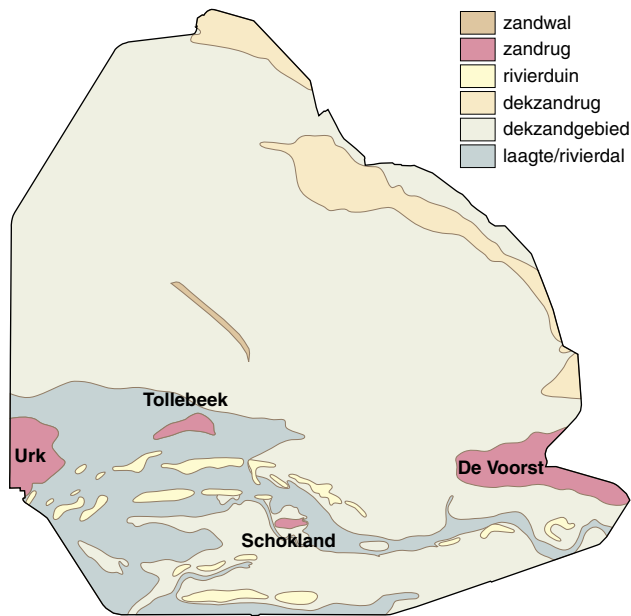

Fig. 1.3 – ‘Droge’ landschapselementen in de Noordoostpolder.

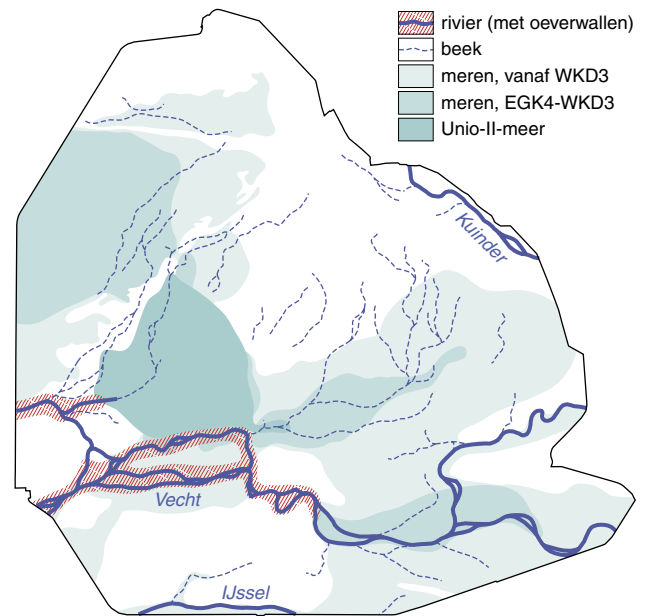

Fig. 1.4 – ‘Natte’ landschapselementen in de Noordoostpolder.

en een gemakkelijke toegangsweg tot de wijde omgeving, van het verre achterland in het oosten en noorden, tot aan de Noordzee. Deze locatie was behalve voor een tijdelijk kampement, bij uitstek geschikt voor een permanente, residentiële nederzetting van waaruit het omringende gebied geëxploiteerd kon worden.

De vindplaats Schokland-P14 omvat de meest oostelijke 175 meter van de zandrug van Schokland en lag dus direct aan de Vecht (zie fig. 1.5 en 13.1-2).²

1.2 Het belang van Schokland-P14

De Noordoostpolder biedt met zijn gevarieerde, deels goed geconserveerde lithostratigrafie een redelijke mogelijkheid voor landschapsreconstructies met betrekkelijk korte tijdsintervallen. Hierdoor is de vindplaats P14 gedetailleerd te volgen in zijn veranderende landschappelijke context. Dat dit voor een periode van een paar duizend jaar mogelijk is, is uitzonderlijk.

Rond de vindplaats komen zo'n beetje alle afzettingen voor die in het rivierdal van de Vecht aan te treffen zijn. Geen andere vindplaats in de Noordoostpolder verschaft een vergelijkbaar complete staalkaart van de regionaal aanwezige lithostratigrafische eenheden.

Aanvankelijk werd bij het IPP-onderzoek in de Noordoostpolder gedacht aan archeologische omstandigheden zoals rond de Zuid-Hollandse rivierduinen, met langs de flanken van de hoogten verschillende archeologische afvallagen van opeenvolgende ouderdom. Die Zuid-Hollandse situaties getuigen van een betrekkelijk rustig milieu. De omstandighe-

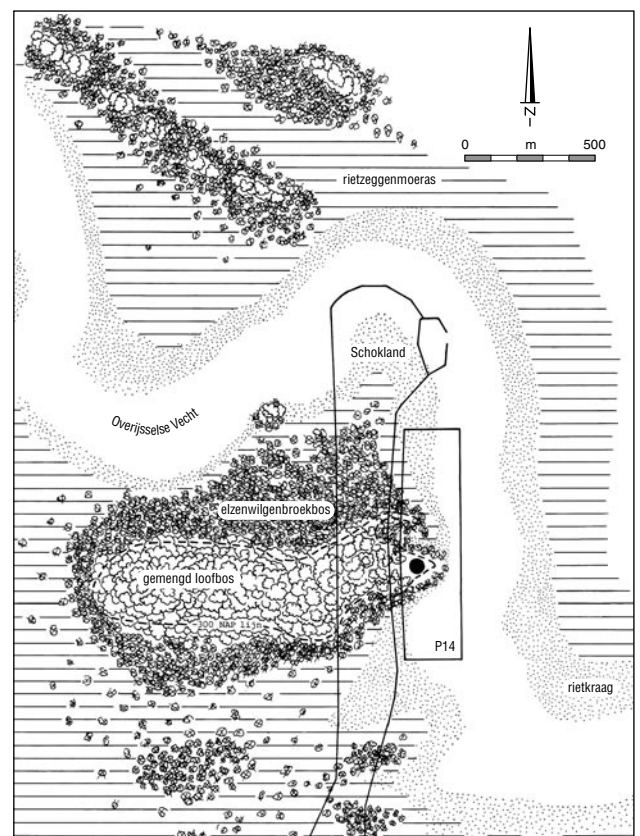

Fig. 1.5 – Impressie van het neolithische landschap rond P14.

den in de Noordoostpolder blijken echter regelmatig veel turbulenter geweest te zijn, waardoor zulke afvallagen veel zeldzamer zijn. Sedimentatie afgewisseld door erosie is niet alleen typerend voor Schokland-P14, maar ook verder westelijk in het rivierdal van de Vecht het gebruikelijke beeld (bijvoorbeeld op de oeverwalvindplaatsen Emmeloord-J78

² Archeologische vindplaatsen worden in de Noordoostpolder aangeduid met de betreffende kavelcode, soms met toevoeging van een toponiem.

en -J97, die echter veel slechter geconserveerd zijn). P14 kan wat dit betreft model staan voor veel vindplaatsen in de rivierdalen in het primariene gebied.

Binnen het diachroon sterk veranderende milieu vormde de zandrug van Schokland één van de weinige stabiele landschappelijke elementen. Er is waarschijnlijk in de hele Noordoostpolder geen enkele andere locatie geweest met vergelijkbare, bijna continu optimale bewoningsmogelijkheden. Voor P14 waren die in elk geval tot in de Bronstijd voorhanden. Hier komt bij dat de zandrug van Schokland redelijk bewaard is gebleven. De overige zandruggen langs de Vecht, die geschikt waren voor langdurige, permanente bewoning, zijn zwaar aangetast, en in mindere mate geldt dit ook voor de weinige grote rivierduinen onder Schokland, langs de IJssel.

Vanuit de permanente residentiële nederzetting van P14 werd de omgeving geëxploiteerd, direct of indirect via tijdelijke satellietnederzettingen. De bewoningsgeschiedenis van P14 verschaft een leidraad en een spiegel voor de overige vindplaatsen binnen het groepsterritorium. Het territorium omvatte vermoedelijk een groot deel van de zuidelijke Noordoostpolder.

Alleen al vanwege het bovenstaande is Schokland-P14 de sleutelsite voor de Noordoostpolder (en in feite ook voor de gehele provincie Flevoland, want in Zuidelijk en Oostelijk Flevoland zijn als gevolg van erosie geen intacte archeologische lagen bewaard die jonger zijn dan het Midden-Neolithicum).

Maar dit is nog niet alles. P14 neemt met zijn langdurige bewoningsgeschiedenis een bijzondere plaats in binnen de contemporaine vindplaatsen uit het holocene gebied. Zo worden de eerder genoemde Zuid-Hollandse donken meestal gekenmerkt door een bewoningsduur van hooguit een paar eeuwen (althans gedurende het Neolithicum). De sites in Noord-Holland (afgezien van het Gooi) zijn nog veel korter bewoond geweest. Daarentegen laat P14 lange-termijnontwikkelingen zien die elders in het holocene laagland ontbreken. In het hoger gelegen pleistocene gebied zijn vergelijkbare lange-termijnontwikkelingen binnen één en dezelfde vindplaats misschien wel aanwezig, maar niet of nauwelijks te herkennen vanwege de vermenging van vondsten die alle in hetzelfde niveau terechtgekomen zijn, en vanwege veel slechtere conserveringsomstandigheden. Het onderzoek op P14 is dus niet alleen van groot belang voor de regio, maar tevens relevant voor een veel groter gebied. Ook het volgende geeft dit aan.

De hoofdpijler voor de reconstructie van de tijdsdiepte binnen Schokland-P14 vormen de duizenden aardewerkscherven. Veelal zijn zij vermengd met ouder en jonger materiaal, maar gelukkig zijn zij ook aangetroffen in minder gecontamineerde stratigrafische contexten. De scherven geven voor de periode Neolithicum – Vroege Bronstijd vooralsnog de meest complete aardewerksequentie van Midden- en Noord-Nederland.

– Gedurende de Swifterbantperiode (SW) is P14 vermoedelijk aanvankelijk regelmatig, en later ononderbroken be-

woond geweest. Een dergelijk langdurige SW-bewoning is nog nergens anders in de wijde omgeving aangetoond.

Wat de hoeveelheid aardewerk betreft, is P14 vergelijkbaar met Swifterbant-S3, de belangrijkste SW-vindplaats in Oostelijk Flevoland. Voor de SW-periode tussen 5250 en 5100 BP (ca. 4050-3900 cal BC) is P14 de typesite (en niet de nabije vindplaats Schokkerhaven-E170, zoals velen ten onrechte aannemen). Via een analyse van aardewerkkenmerken, vooral mageringskarakteristieken, is de chronostratigrafie binnen een lagenpakket langs de rivieroever in grote lijnen te achterhalen. Dit verschaft een sleutel om eveneens een indruk te krijgen van de diachrone trends in andere materiaalcategorieën, en in de bestaans-economie.

Een grafveldje op P14 uit Laat-SW en het begin van de Pre-Drouwener fase van de Trechterbekercultuur (TRB) toont de variatiebreedte binnen het grafritueel. Bovendien levert deze site de enige bekende huisplattegronden voor SW/Pre-Drouwen. Verder lijkt het nederzettingssysteem rond P14 af te wijken van wat voor SW elders verondersteld wordt. Dit alles maakt P14 tot één van de belangrijkste SW-vindplaatsen.

– Via P14 en het SW-aardewerk is niet alleen inzicht te verkrijgen in de neolithisering van het SW-gebied zelf, maar ook in de neolithisering van het aangrenzende Ertebølle-gebied. Op P14 is namelijk een geleidelijke overgang van SW naar TRB aannemelijk te maken. Schokland-P14 is de typesite voor Pre-Drouwen; de vroegste TRB-fase met nog zeer veel SW-elementen. Met de kennis van deze SW/TRB-ontwikkeling is P14's beroemde Nedersaksische tegenhanger Hüde I beter te duiden, en daarmee ook de transformatie naar TRB in zijn algemeenheid. Dit maakt P14 belangrijk voor het gehele TRB-verspreidingsgebied dat vanaf de noordelijke helft van ons land tot in Scandinavië en Polen reikt.

– Bovenstaande bevindingen leveren tevens argumenten voor langdurige etnische (en waarschijnlijk ook territoriale) continuïteit in onze contreien; vanaf het Mesolithicum (en mogelijk al eerder) tot voorbij het begin van de jaartelling en eigenlijk tot op de dag van vandaag. Ik laat het verder bij deze constatering.

– Voor P14's bewoning tijdens de Drouwener en Havelter fasen van de TRB is het gegevensbestand pover. De aard van de aanwezigheid blijft onduidelijk. Alleen een inhumatiegraf moet hier genoemd worden. Als het inderdaad een TRB-graf is, is het één van de zeer zeldzame vlakgraven van de TRB-Westgroep met een vrij goed geconserveerd skelet en een reconstrueerbare dodenhouding.

– Tijdens de late Enkelgraf-, Klokbeke- en Wikkeldraadperiode (EGK, KB en WKD) is opnieuw sprake van continue menselijke aanwezigheid op de vindplaats. Behalve voor Laat-WKD is geen chronostratigrafisch houvast in de vorm van onvermengde vondstlagen voorhanden. Dit bemoeilijkt de toewijzing van vondsten en grondsporen aan een specifieke fase.

Het vermelden waard zijn een EGK-grafveldje met relatief goed bewaard gebleven grafkamerstructuren waaruit een grote variatie in de constructie blijkt, bij dit grafveld behorende vuurkuilen, een akkerareaal met aanwijzingen voor langdurig gebruik, KB-greppelstructuren, en behalve vele

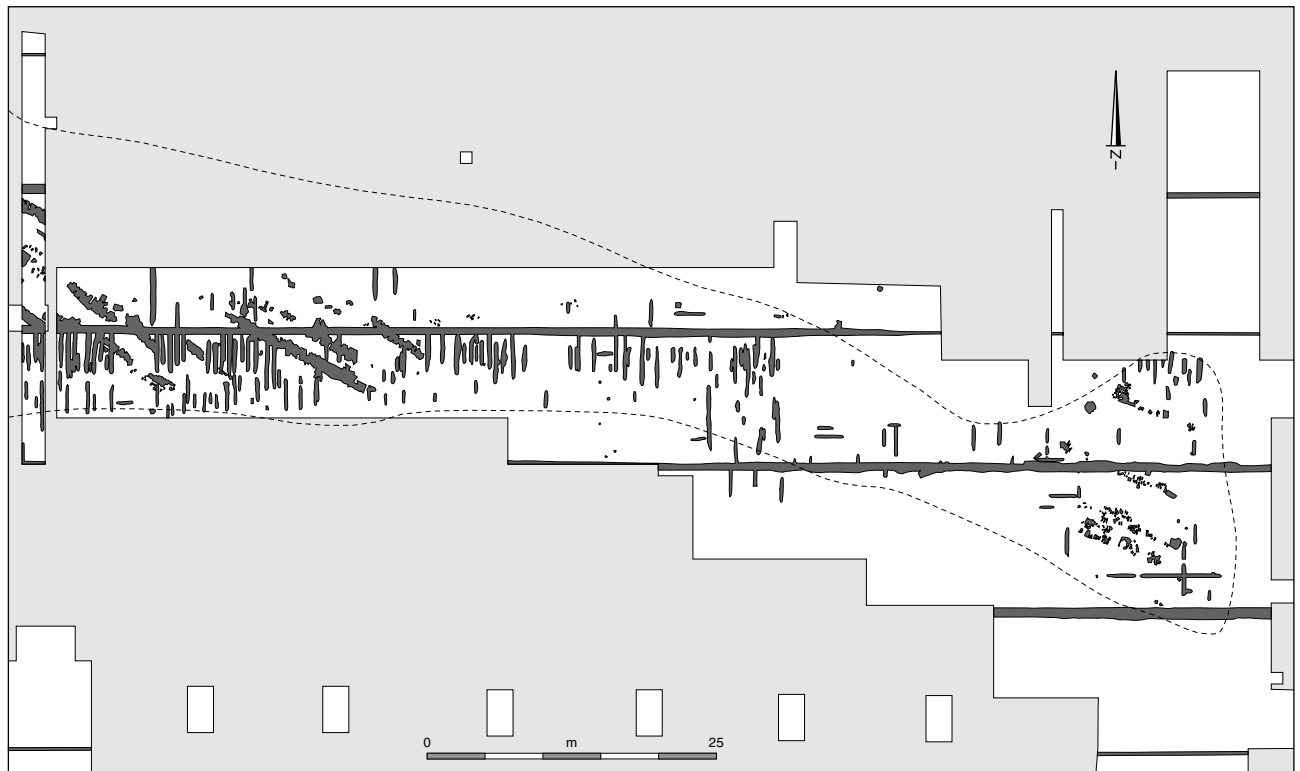

Fig. 1.6 – Recente (agrarische) verstoringen op de hoogste delen van de zandkop. De stippellijn omsluit het terreingedeelte waar het dekzandoppervlak hoger ligt dan 2,50 m -NAP.

runderhoefindrukken ook menselijke voetafdrukken uit het begin van de Vroege Bronstijd.

Niet alle aardwerkfasen uit het Laat-Neolithicum en de Vroege Bronstijd zijn even sterk vertegenwoordigd. De erosiegeschiedenis is daar debet aan. Naast fijne waar (bekers) is veel grove waar gevonden. Dit werpt enig aanvullend licht op de typonomie van bekerpotten, potbekers en aanverwante typen. Het KB-aardewerk van P14 behoort tot de omvangrijkste KB-collecties van ons land. Het geeft aanleiding tot observaties over de Midden-Nederlandse en de Noordoost-Nederlandse klokbekergroep en de bijbehorende aardwerkontwikkelingen.

Voor WKD is de bestaande, globale aardwerkfasering te verfijnen en stratigrafisch te onderbouwen. Het WKD3-complex van P14, dat chronostratigrafisch te scheiden is van de overige perioden, is het grootste dat tot nog toe bekend is, en maakt van P14 opnieuw een typesite. De WKD3-lagen vormen intacte looppniveaus die vrij uitgestrekt zijn. Zij bevatten de resten van activiteiten rond haardjes. Dergelijke loopvlakken zijn elders uiterst schaars.

P14 laat zien hoe in de loop van het Laat-Neolithicum en de Vroege Bronstijd allerlei sitefuncties werden opgegeven onder invloed van het stijgende waterpeil. Dit illustreert de dynamiek tussen milieu en menselijk handelen.

– Voor de Midden-Bronstijd tot en met de Vroege IJzertijd is het weinige dat op P14 gevonden is, hooguit van regionaal belang.

– Op basis van het aardewerk en de lithostratigrafische reconstructie zijn allerlei dierlijke en plantaardige resten aan archeologische perioden te verbinden (Gehasse 1995).

Samen met de grondsporen levert dit een aardig inzicht in het bestaan, de lokale omgeving, en de diachrone veranderingen daarin.

Uit het bovenstaande blijkt het grote belang van P14. Het is geheel terecht dat de vindplaats nu als Rijksmonument beschermd is (Van Heeringen, Mauro & Smit 2004, 14).

P14 is echter geen vindplaats van louter superlatieven. De keerzijde van al dit fraais is ook al impliciet en expliciet aangegeven. P14 is een zeer ingewikkelde palimpsest. De Vecht heeft niet alleen voor veel afzettingen op en rond de vindplaats gezorgd, maar ook herhaaldelijk zware erosie veroorzaakt. Het langdurig gebruik van de locatie en de complexe stratigrafie maken de archeologische uitwerking bepaald niet eenvoudig. Weliswaar is een ruwe schets van de bewoningsgeschiedenis mogelijk, maar op detailniveau is veel onzeker en onduidelijk gebleven.

1.3 Agrarisch gebruik, bedreiging en bescherming van de vindplaats

De kavel P14 is ruim 50 jaar landbouwgrond geweest en pas recent uit productie genomen. Het agrarische gebruik heeft geleid tot forse aantasting van de hoogste delen van de vindplaats. Voor een belangrijke deel hing die aantasting samen met het inklinken van het omringende maaiveld na de inpoldering, als gevolg van dikke klei-, veen-, en detritusgyttjapakketten in de ondergrond. De niet-klinkgevoelig zand-

campagnejaar	opgegraven terrein in m ²
1957	42
1982	4
1983	26 (exclusief slootkantprofiel)
1984	2.061
1986	456
1987	623
1989	1.361
1990	906
totaal	5.276 (exclusief overlappingen)

Tabel 1.1 – Opgegraven areaal per campagnejaar. Omdat enkele putten overlappen, is de totale omvang van het opgegraven areaal minder dan de som van de afzonderlijke campagnes.

kop met de vindplaats kwam hierdoor als een grote bult in het perceel te liggen (zie fig. 1.2). Voor het agrarische gebruik was dit een ongewenste situatie, mede vanwege de afwijkende bodemstructuur. De gebruikelijke remedie in dit soort gevallen is egaliseren en diepploegen.

De vindplaats werd in 1957 ontdekt als gevolg van egalisatiewerkzaamheden en de daarmee samenhangende aanleg van nieuwe drainagesleuven. Zulke drainagesleuven waren in de latere opgravingsputten duidelijk herkenbaar als brede en diepe, oost-west gerichte verstoringen (zie fig. 1.6). Mogelijk waren de oostzuidoost-westnoordwest gerichte parallelle banen, die op de hoogste delen van de vindplaats aangetroffen zijn, indrukken van de rupsbanden van een bulldozer die bij deze vroege egalisatie of tijdens een andere zware groundbewerking is ingezet.³ De vindplaats heeft ook te lijden gehad van het normale agrarische gebruik. De reguliere ploegwerkzaamheden hebben geleid tot sluipende erosie van de onderliggende vondstlagen. Zij werden beetje bij beetje in de bouwvoor opgenomen. Op de kruin waren veel diepe, noord-zuid en oost-west gerichte rijsporen van tractoren aanwezig, en nog veel meer diepe krassen in diezelfde richtingen, gemaakt met een cultivator (op fig. 1.6 vanwege de schaal weggelaten).

Het agrarische probleem was met de egalisatie van 1957 niet afdoende verholpen. De omgeving bleef inklinken en de vindplaats bleef als een verhoging op de kavel liggen. In 1984 besloot de grondeigenaar, de Dienst der Domeinen, Rentambt Noordoostpolder, de zaken rigoureuus aan te pakken. Een deel van de zuidelijke helft van de kavel, een zuidelijke strook van de vindplaats inbegrepen, zou in september van dat jaar opnieuw geëgaliseerd en gediëpploed worden.⁴ Gefaseerde egalisatie van de rest van P14 was voorzien voor 1985 en '86. De pachter van P13, de westelijk aangrenzende kavel, bepleitte dezelfde ingrepen voor de zandrug aldaar. Uitvoering van deze plannen betekende op P14 vernietiging van de zandkop en de omringende sedi-

menten tot ca. 3,00 m -NAP (vergelijk fig. 13.2). Deze aankondiging kwam na de verkennende IPP-onderzoeken van 1982 en '83 (zie de volgende paragraaf), waarvoor alle tijd genomen was, als een akelige verrassing. De veldcampagne van 1984 werd hierdoor noodonderzoek.

Met dr. J.A. Bakker als penvoerder wilde het IPP gedaan krijgen dat in de volgende jaren de wetenschappelijke informatie ordentelijk en niet meer overhaast veiliggesteld zou kunnen worden. Overleg tussen het IPP, de grondeigenaar, de pachter en de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, resulteerde in 1986 in de wettelijke bescherming van een deel van P14 en P13; een rechthoekig terrein tot aan de oude dijk van Schokland. Deze bescherming was nadrukkelijk niet gericht op behoud in situ, en stond de agrarische bedrijfsvoering niet in de weg. Voor een deel van dit beschermde terrein konden de geplande egalisatie- en drainagewerkzaamheden doorgaan zonder vergunning. De archeologisch relevante lagen waren daar door hun diepe ligging voldoende beschermd. Egalisatie- en drainage-ingrepen in de zone op het hoogste deel van de zandrug werden wel vergunningsplichtig (zoals elke andere diepere bodemingreep, archeologisch onderzoek inbegrepen). Afsproken werd dat na voorafgaand archeologisch onderzoek verzoeken tot egalisatie en drainage-aanleg zouden worden ingewilligd. Het IPP verklaarde zich bereid dit onderzoek uit te voeren op voorwaarde dat de kosten van het veldwerk door derden zouden worden gedragen, en onder voorbehoud van archeologisch-inhoudelijke vrijheid. Dit was vanaf 1986 het formele kader voor het verdere IPP-velddonderzoek op P14, dat in 1991 werd afgesloten.

Met de plaatsing in 1995 van Schokland en directe omgeving, inclusief P14, op de Werelderfgoedlijst veranderde de situatie drastisch (Van Oorsouw 1998, 160; Van Heeringen, Mauro & Smit 2004, fig. 1-2). Om het veeneiland Schokland tegen uitdrogen en verder inklinken te beschermen, werd rond Schokland in 2002 een hydrologische zone ingesteld (ibidem, fig. 3). Het monument op P14 en P13 ligt sindsdien vanwege het archeologisch belang in het deelgebied met het hoogste waterpeil, wat het einde betekende van het agrarische gebruik. Sinds 2003 wordt het nu vaak drassige terrein extensief beheerd als grasland. Na het IPP-velddwerk is op de vindplaats alleen non-destructief onderzoek uitgevoerd, uitsluitend gericht op beheer en behoud van het archeologische monument (Kruidhof 2003; Van Heeringen, Mauro & Smit 2004).

1.4 Veldonderzoek op P14

Voordat wordt ingegaan op de onderzoeksmethoden en de opgravingswijze, geef ik eerst een overzicht van de onderzoekscampagnes op P14. Per campagne wordt aandacht be-

3 Maar misschien ook hebben deze banen van verstoringen niets met recente agrarische werkzaamheden te maken, en zijn het bijvoorbeeld postmiddeleeuwse sporen (restanten van veenwinputten?).

4 Binnen dit in september 1984 gediëpploegde en geëgaliseerde terrein lagen ook enkele middeleeuwse terpzolen. Na de werkzaamheden zijn de aan het maaienveld liggende vondsten verzameld.

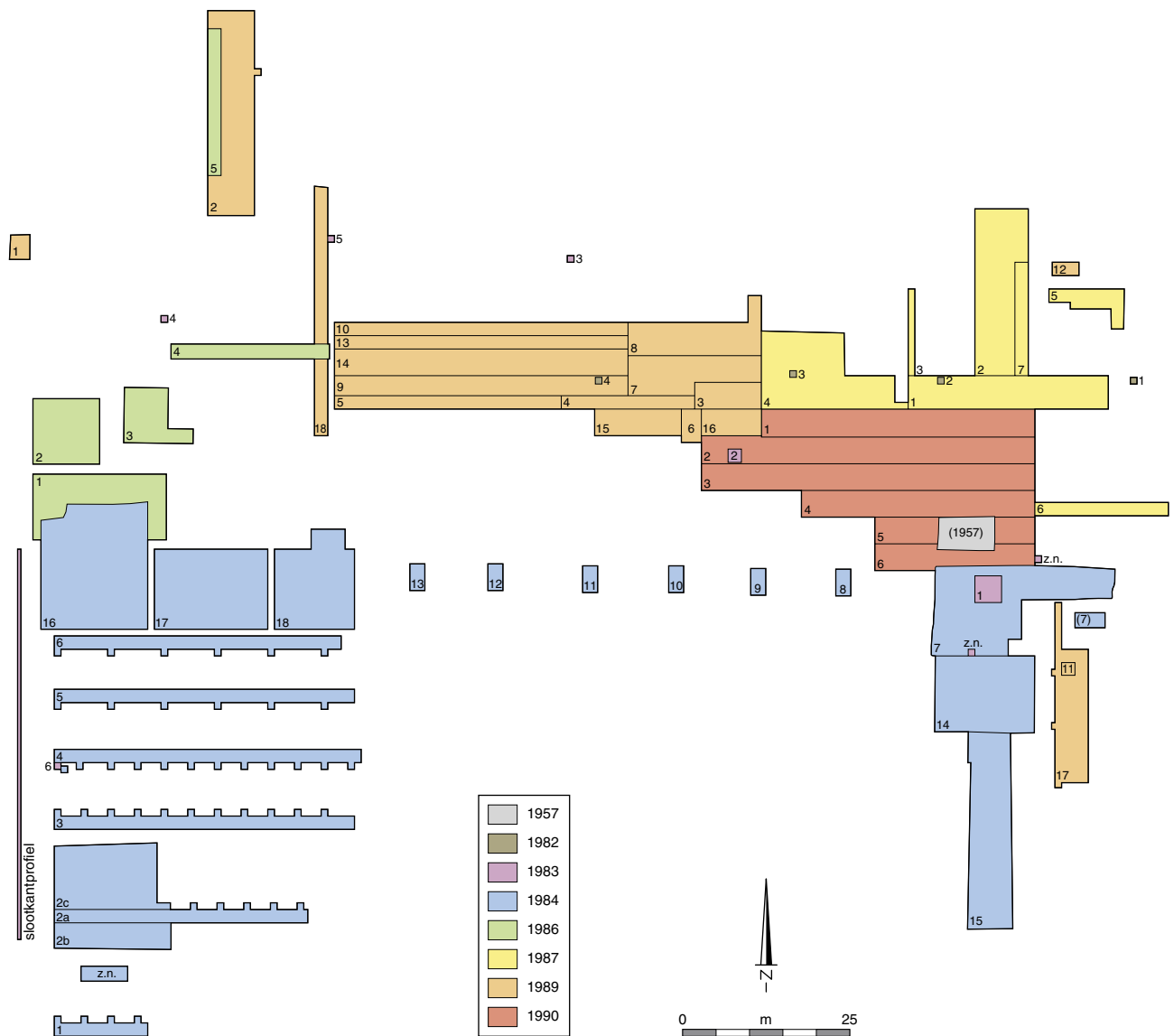

Fig. 1.7 – Overzicht van werkputten per campagnejaar.

steed aan de achterliggende redenen en de belangrijkste bevindingen. De resultaten van eerdere campagnes en agrarische ingrepen bepaalden in sterke mate het verdere verloop van het onderzoek. Voor de ligging van de hieronder genoemde werkputten wordt verwezen naar figuur 1.7; voor de omvang van het onderzochte areaal naar tabel 1.1.

1.4.1 Het RIJP-onderzoek van 1957

Ondanks een eerder gevonden Felsovalbeil werd de exacte locatie van Schokland-P14 pas bekend in oktober 1957. Toen ontdekten B. van Dalen en H. van Veen, de assistenten van de RIJP-archeoloog Van der Heide enkele versierde neolithische scherven en vuursteenartefacten. Zij lagen in de uitgeworpen grond van een drainagegreppel, aangelegd in verband met egalisatiewerkzaamheden op de grote zandige verhoging op de kavel. Van der Heide besloot meteen tot nader onderzoek. In de week erop werd een prehistori-

sche akkerlaag opgegraven. Het onderzoek leverde TRB-, EGK-, KB- en WKD-aardewerk op. Daarnaast werden scherven aangetroffen, die naderhand door Louwe Kooijmans (1974, 348) als mogelijk SW werden geïnterpreteerd. Hij had het bij het rechte eind. Als overige vondsten zijn verbrand en onverbrand vuursteen, resten van hazelaar (hazelnooten) en slecht geconserveerde botten van edelhert en bever genoemd (Archeologisch Nieuws 1957, 242; Van der Heide 1966, 205-207). Een profiel en de eergetouwkrassen aan de basis van de akkerlaag werden getekend. Dit gedocumenteerde vlak werd niet dieper onderzocht. De vondsten zijn niet stratigrafisch verzameld. Gelet op de latere ervaringen zal het meeste materiaal uit de prehistorische akkerlaag afkomstig zijn. Het aangetroffen late WKD-aardewerk zal echter niet in die laag zijn gevonden, maar in de daarboven liggende vroegbronstijdlagen. Die waren destijds waarschijnlijk nog intact. Toen in 1990 de directe omgeving van deze werkput werd onderzocht, waren de vroegbronstijd niveaus al in de bouwvoor opgenomen.

1.4.2 Het IPP-onderzoek

1982 en 1983

In 1982 is begonnen met enkele verkennende proefputjes van een vierkante meter op de kruin en met grondboringen langs de flanken van de zandrug op P14.

In 1983 volgde de eerste echte onderzoekscampagne die nog steeds een verkennend karakter had. Het veldonderzoek was gericht op het verkrijgen van een kaart van de diepteligging van het pleistocene oppervlak, inzicht in de stratigrafie, en het ontdekken van afvallagen en de akkerlocatie van 1957. Er werden enkele kleine werkputten aangelegd, waarin geëxperimenteerd werd met opgravings- en registratiemethoden. Op de zandkop en de directe omgeving zijn een paar honderd boringen gezet.

Het resultaat van de campagne was een globaal inzicht in de vorm van de zandrug en in de verspreiding van grondlagen. De datering van de meeste lagen bleef voorlopig onduidelijk. De akkerlocatie werd niet gevonden. De aardewerkvondsten getuigden, net zoals in 1957, van langdurige bewoning, vanaf het Neolithicum tot in de Bronstijd, waarbij aangenomen werd dat het oudste aardewerk tot TRB en de Vlaardingencultuur behoorde.

1984

De egalisatie en het diepploegen van het zuidelijke deel van de vindplaats in september 1984 maakte van de zomercampagne een noodopgraving (zie voor een uitgebreid verslag Bakker & Hogestijn 1985). Getracht werd zoveel mogelijk archeologische informatie te verzamelen van het terrein dat vernietigd zou worden, zowel in de oeverzone als verder westelijk op de zandkop. De grote tijdsdruk maakte concessies onvermijdelijk. Niet alles kon worden opgegraven zoals wenselijk zou zijn geweest. Zie figuur 1.7 voor de in het onderstaande genoemde werkputnummers.

Het onderzoek in het zuidwesten van de vindplaats (wp. 84-1 t/m 6), waarbij de lagen machinaal verdiept werden, leverde weinig op. Naar aanleiding van enkele vondsten in en op de top van het dekzand werd wp. 84-2 verbreed. Om inzicht te krijgen in de vondstverspreiding werden in vierkantemetervakken langs deze putten alle grondlagen per 5 cm getroffeld en gezeefd en/of bemonsterd, maar eveneens met weinig resultaat. Noordelijk hiervan was de situatie interessanter. In wp. 84-16 t/m 18 kwamen resten van een greppelsysteem aan het licht. In wp. 84-18 werden laatpaleolithische vuursteenafslagen rond een grote (aambeeld-) steen opgemerkt, reden voor een noordelijke uitbreiding aldaar.

Een serie ongedocumenteerde werkputjes langs de zuidelijke flank (wp. 84-8 t/m -13) bevatte geen vondsten. Het terreingedeelte langs de voormalige oever van de Vecht is wel nauwkeurig onderzocht (wp. 84-7, en in mindere mate wp. 84-14 en -15). Het hoogtepunt van de campagne vormde de ontdekking van loopvlakken uit de Vroege Bronstijd, met onder meer haardjes, runderhoefindrukken en menselijke voetindrukken. De bijbehorende plantaardige en dierlijke resten waren vrij goed geconserveerd. Dieper waren laat-neolithische lagen met wederom enige haardjes aanwezig.

Dit terreingedeelte is onderzocht tot even onder het niveau dat door diepploegen verloren zou gaan (ca. 3,0 m -NAP). Verder zijn, ter aanvulling van de pleistoceen-dieptekaart, nog enkele boorraaien gezet.

1985

Te natte omstandigheden en aardappelziekte op P14 maakten het geplande onderzoek tijdens de verregende zomer onmogelijk. Wel is een veldverkenning uitgevoerd na het egaliseren en diepploegen van het zuidelijkste deel van de kavel. In de zuidoosthoek werden enkele opgeploegde haardjes uit de Vroeg Bronstijd ontdekt en bemonsterd.

1986

Met de verdere egalisatie van P14 in het vooruitzicht, waarbij in het vervolg wel voldoende tijd gegeven zou worden voor archeologisch onderzoek, werd de opgraving in 1986 hervat. Het veldonderzoek richtte zich op het intrigerende greppelsysteem in het westen van de vindplaats (wp. 86-1 t/m 4). Dit kon niet erg ver noordelijk vervolgd worden, omdat het dekzand steeds hoger kwam en getopt was. Ondanks uitgebreid zeven in wp. 86-1 en -2, tot in de B-horizont van het dekzand, zijn hier nauwelijks vondsten gedaan.

Ter afsluiting van deze wat teleurstellende campagne werd op de nog niet eerder onderzochte noordflank een zoekseuf aangelegd (wp. 86-5). Onder machinaal verdiepte pakketten klei- en detritusgyttja werden in humeus zand vooral onversierde scherven, maar ook wat versierd TRB-aardewerk gevonden. De noordflank leek een interessante locatie voor toekomstig onderzoek, met meer vondsten dan de eerder onderzochte zuidwestflank.

1987

De zomercampagne richtte zich vooral op de noordoostelijke oeverzone en de aangrenzende noordoostelijke flank (wp. 87-1 t/m 4 en -7). De belangrijkste grondsporen waren een natuurstenen oeverversteviging, enkele stoofkuilen en de langverwachte eergetouwkrassen. Gelaagde flank-, oever- en geulpakketten waren weliswaar aanwezig, maar van de gehoopte successie van rijke afvalpakketten, met veel plantaardige en dierlijke resten, was geen sprake. Wel werden veel vondsten gedaan, de meeste in een verspoelde laag (de Cardiumdetritus) onderin de vroegebronstijdgeul (in wp. 87-6). Ook in de zandige niveaus hoger op de kruin, met onder meer een akkerlaag, waren de vondsten uit verschillende neolithische perioden vermengd. De conserveringstoestand van de schaarse onverbrande ecologische resten was hier slecht.

1989

In maart 1989 sloeg amateur-archeologe Wies Kreukniet alarm. Op de kruin was onderliggend zand opgeploegd. Aan het maaiveld lagen veel vondsten. In een noodactie zijn diezelfde maand de oppervlaktevondsten verzameld in een grid van 10 x 10 m. Dit materiaal wacht nog op uitwerking. De onbedoelde erosie als gevolg van te diep ploegen maakte duidelijk dat onderzoek op de kwetsbare kruin niet langer kon wachten. Een vrij groot deel ervan werd opgegraven,

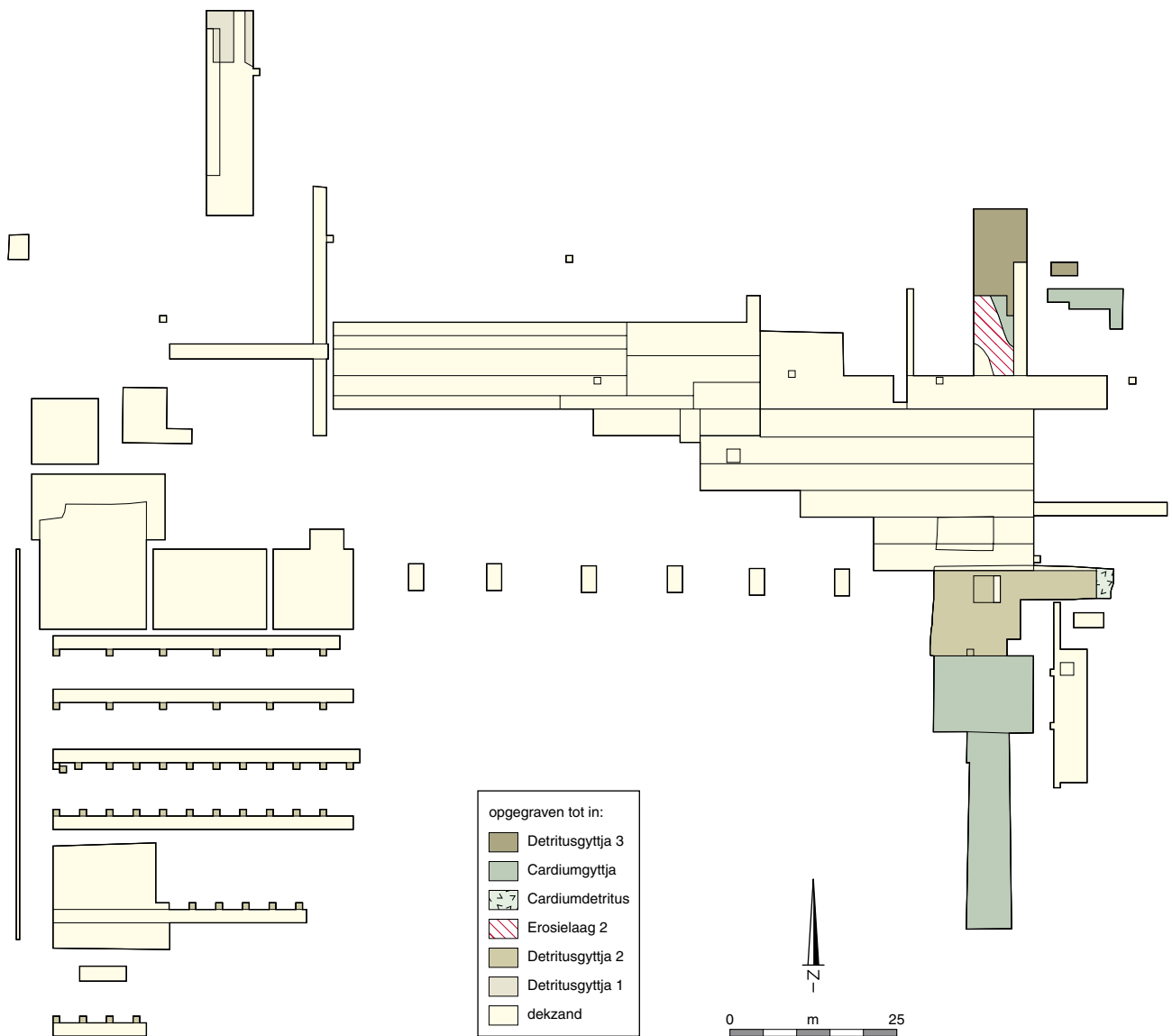

Fig. 1.8 – Overzicht van de opgravingsdiepte.

aansluitend op de werkputten van 1987. Onder een vondstrijke akkerlaag, doorsneden door een greppelsysteem, tekenden zich vrij veel paalkuilen af. In het veld is hierin een huisplattegrond herkend. Al tijdens het veldwerk was duidelijk dat dit een zeer bijzondere ontdekking was, vermoedelijk ouder dan het Laat-Neolithicum, en daarmee de oudste huisplattegrond boven de grote rivieren. Dat vlakbij ook een grafkuil lag, bleek pas bij de latere uitwerking.

Bij de eerder genoemde zoek sleuf uit 1986, waarin onder andere TRB-aardewerk was aangetroffen, werd een nieuwe werkput aangelegd (wp. 89-2). De gehoopte TRB-vondstlaag met plantaardige en dierlijke resten die voor deze cultuur nog steeds zo schaars zijn, bleef uit. De natte sedimenten bevatten nauwelijks materiaal; kennelijk de gebruikelijke situatie voor de flanken. Terwijl wel vrij veel vondsten (waaronder weer enkele TRB-scherven) direct hieronder in zandige niveaus aangetroffen werden, viel de opbrengst in ecologisch opzicht opnieuw tegen. Inmiddels waren in de verschillende campagnes al heel wat werkputten aangelegd

langs de ecologisch kansrijk geachte flanken en in de oeverzone. Maar afgezien van de goede resultaten voor de Vroege Bronstijd was de ecologische opbrengst tot in 1989 nogal pover.

Tegen het einde van de zomercampagne werd opnieuw gezocht naar locaties met gunstigere archeozoölogische en archeobotanische perspectieven. Aan de noordoostelijke flank en in de oeverzone aldaar werden nog enkele boringen gezet, maar zonder hoopvol resultaat. Voorts is hier machinaal een kleine proefsleuf (wp. 89-12) opengetrokken, die evenmin aanwijzingen voor afvallagen verschaftte. Deze bevindingen versterkten het eerdere negatieve beeld.

Gelukkig lieten grondboringen in de oeverzone aan de zuidoostelijke flank binnen een smalle strook wel een veelbelovende stratigrafie zien. In een proefputje (wp. 89-11) werd eindelijk de aanwezigheid vastgesteld van rijke neolithische afvalniveaus, met veel onverbrand botmateriaal. Toen werd ook definitief duidelijk dat het VL-achtige aardewerk van

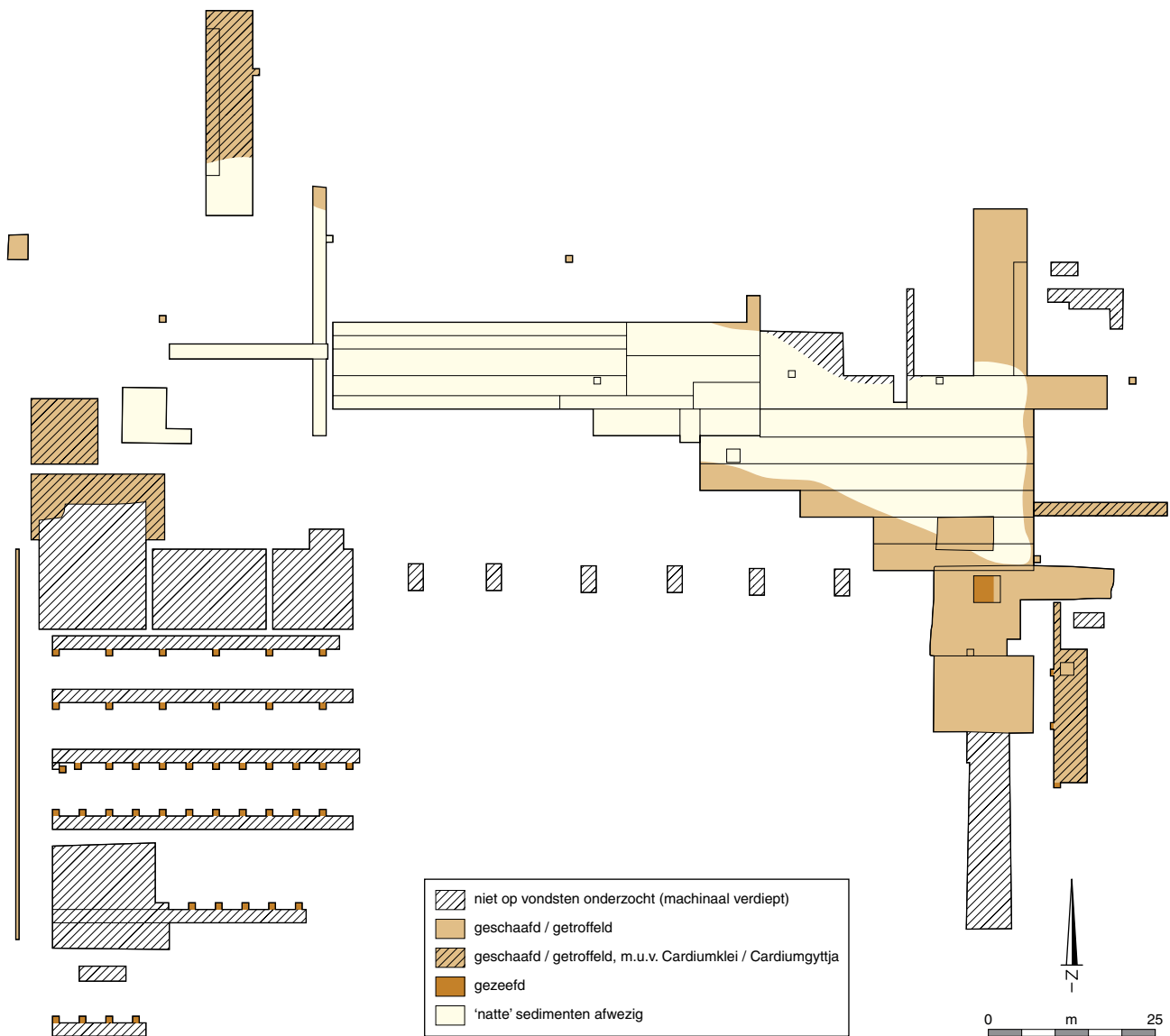

Fig. 1.9 – Wijze van vondstverzameling in 'natte' sedimenten.

P14 veel ouder moest zijn dan eerst gedacht werd. Als vervolg op deze ontdekking werd rond wp. 89-11 in een tweede campagne in het najaar de zo belangrijke wp. 89-17 aangelegd (zie hoofdstuk 4).

1990

Na nieuwe ploegschade is tijdens de laatste grote veldcampagne op P14 het oostelijke deel van de zandkop opgegraven. Hierdoor werden de werkputten van 1984, '87 en '89 als het ware verbonden, met een vrij compleet, aaneengesloten beeld van de kop als eindresultaat. De meeste vondsten uit 1990 zijn aan de zuidflank gedaan, niet zozeer in de natte sedimenten, maar wel in de akkerlaag en in een verspoeld zandniveau direct erboven. Hier bleek ook de werkput uit 1957 te liggen. Hoger op de kruin was de akkerlaag zo goed als geheel opgenomen in de bouwvoor.

Enkele kuilen, paalkuilen, de vele eergetouwkrassen en een haardje waren verwachte grondsporen, maar de aanwezigheid van twee overlappende grafvelden kwam als een grote

verrassing. Het jongste, laatneolithische grafveld bevatte onder meer redelijk geconserveerde laatneolithische skeletten in vlakgraven met houtresten. In het oudste grafveld, uit Laat-SW/Pre-Drouwen, kwamen naast slecht bewaarde individuele graven ook een schedelbegraaving en een collectieve begraaving aan het licht.

1991

Om een antwoord te krijgen op een paar stratigrafische vragen, zijn in de zomer van 1991 nog enkele boorraaien gezet, merendeels haaks op de Vechtgeulen.

Na de campagne van 1990 leek mij dat voor P14 voldoende informatie voorhanden was om te komen tot een bewoningsreconstructie – met het oog op mijn aanstellingsduur van 3,5 jaar werd dat hoog tijd. De kennis van de situatie rond de flanken en in de oeverzone was toereikend, en voor een flink deel van de bedreigde kruin was de archeologische informatie veiliggesteld.

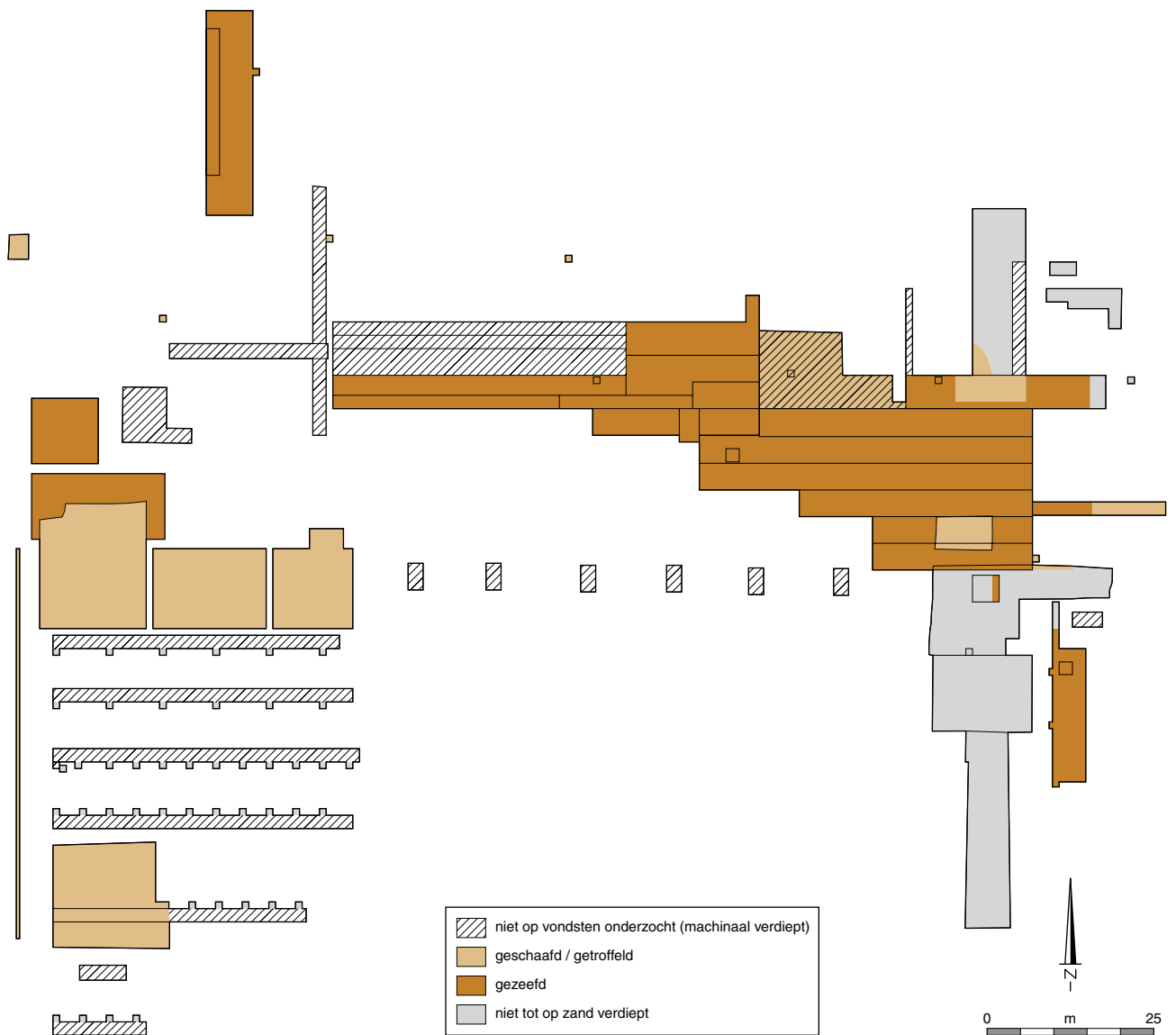

Fig. 1.10 – Wijze van vondstverzameling in 'droge' sedimenten (zand).

1.4.3 Aanbeveling voor verder veldonderzoek

Het behoud van de vindplaats lijkt nu dankzij de wettelijke bescherming gegarandeerd (zie paragraaf 1.3). Het instellen van een hydrologische zone rond Schokland was mede op dit behoud gericht. Voor het gebied met het archeologische monument geldt als streefwaarde een oppervlaktewaterpeil van 2,65 m -NAP \pm 10 cm (peilbesluit van 9 juli 2002).

De verwachte fluctuaties in het grondwaterpeil zijn echter groter (Van Heeringen, Mauro & Smit 2004, 16-17, fig. 3). Daarom valt te overwegen de resterende terreingedeelten boven ca. 2,75 m -NAP alsnog vlakdekkend te onderzoeken, zowel op P14 als op P13, vooral met het oog op mogelijke graven en eventueel nog aanwezige organische resten. Die zullen ondanks de verhoogde gemiddelde waterstand verder degraderen.

Omdat op deze hoogste terreingedeelten waarschijnlijk alleen dieper ingegraven grondsporen behouden zijn, maar

nauwelijks vondstlagen (zie fig. 14.5), zou zo'n onderzoek relatief snel en goedkoop uitgevoerd kunnen worden.

1.4.4 Onderzoeksmethoden en opgravingswijze

Op en rond de vindplaats zijn honderden grondboringen gezet met een Edelmanboor (diameter 6 cm) en een gutsboor (diameter 3 cm). De Edelmanboor is over het algemeen alleen gebruikt om de bouwvoor en de nauwelijks te gutsen Sloefpakketten te doordringen. Elke boorlocatie werd gewaterpast, en elke boorkolom is per onderscheiden lithologische eenheid beschreven en getekend. De positie van de boringen blijkt uit figuur 13.2.

Putten, vakken, lagen, grondsporen, vondsten en monsters zijn per campagnejaar genummerd.

De bouwvoor is steeds machinaal verwijderd en niet op vondsten doorzocht. Meestal zijn de werkputten gedocu-

menteerd tot in het dekzand (zie fig. 1.8). Tegen het eind van de zomercampagne van 1989 werd duidelijk dat sommige grondsporen pas enkele decimeters onder het zogenaamde leesbare vlak (het hoogste dekzandvlak) zichtbaar werden. Sindsdien werd het dekzand na afwerking van het vlak steeds machinaal in dunne lagen tot ca. 50 cm verdiept. Dit leverde inderdaad nog enkele grondsporen op.

Over het algemeen is per laag opgegraven in verzameleenschappen van een vierkante meter met een dikte van 5 cm of minder, als de betreffende laag minder dik was. De 'natte' sedimenten (kleien, venen en detritusgyttja's) zijn soms machinaal, maar veelal troffelend en schavend onderzocht (zie fig. 1.9). De zandige lagen zijn meestal tot 5 cm in het 'schone' dekzand per verzameleenschap gezeefd over een zeef met een maaswijdte van 4 mm. Waar het dekzand al zwaar getopt was, op het centraal-westelijke deel van de kruin, is dit nagelaten (zie fig. 1.10). Van elke verzameleenschap is de top gewaterpast. De vondsten uit dezelfde verzameleenschap hebben hetzelfde vondstnummer en soms een volgnummer.

Informatierijke vlakken en in elk geval het hoogste dekzandvlak zijn, evenals de belangrijkste profielen, handmatig opgeschaafd en getekend. Enkele profielen zijn bemonsterd met profielbakken of pollenbuisjes. De grondsporen zijn gecoupeerd, in dwarsprofiel getekend en bemonsterd

(door middel van pollenbuisjes en grondmonsters van 2 liter) voor archeozoologisch, archeobotanisch en dateringsonderzoek. De resterende spoorvullingen zijn gezeefd over een maaswijdte van 2 of 4 mm.

Voor de afwijkende onderzoeksmethode aan graven en mogelijke graven verwijs ik naar de inleiding van hoofdstuk 15.

Terwijl in alle campagnes veel aandacht is geschonken aan het tekenen van vlakken, grondsporen en profielen, was de fotodocumentatie van vooral het onderzoek van 1986-'89 aan de magere kant, mede door het mislukken van enkele filmrolletjes. Gedurende bijna de hele campagne van 1990 was gelukkig een verdienstelijk amateur-fotograaf aanwezig, die met name van het grafveld een uitgebreide, fraaie fotodocumentatie heeft gemaakt.

De protocolboeken (studentenverslagen van het veldonderzoek met de bijbehorende velddocumentatie), de overige veldwerkdokumentatie en de vondsten zijn opgeslagen in het provinciaal archeologisch depot van de Provincie Flevoland te Lelystad (in het museum, archief en studiecentrum Nieuw Land).⁵ Enkele bijzondere vondsten worden tentoongesteld in Museum Nieuw Land en in Museum Schokland, op het voormalige eiland.⁶ In het laatstgenoemde museum neemt een afgietsel van graf 11, gemaakt door P.M. Floore en mijzelf, een prominente plaats in.

5 Voor de meeste, maar niet voor alle IPP-veldcampagnes (gravend onderzoek, en boor- en slootkantonderzoek) zijn (uitgewerkte) protocolboeken voorhanden.

6 Archeoplan Cultuurbehoud, Delft, heeft voor Museum Nieuw Land een replica van de knots uit graf 12 vervaardigd, met behulp van de mal die in het veld was gemaakt.

HOOFDSTUK 2

ONDERZOEKSDOELSTELLINGEN EN HUN OPERATIONALISERING

Zoals in het voorwoord vermeld is, maakt deze studie onderdeel uit van het in 1986 gestarte Natte-Hartproject van het IPP. Dit project was als voorwaardelijk financieringsproject (VF-project) vanaf 1986 tot 1993 één van de speerpunten van het IPP-onderzoek.

2.1 Het Natte-Hartproject

In het Natte-Hartproject kwamen verschillende aspecten samen: een wisselwerking tussen toevallige omstandigheden, inhoudelijke ideeën en mogelijkheden, persoonlijke ambities, formele machtstructuren, tijdgeest en praktisch-strategische overwegingen.

Zo was er een beoogde, sterk gemotiveerde hoofduitvoerder in de persoon van Hogestijn, de initiatiefnemer en de drijvende kracht achter het project. Het Natte-Hartproject was voor hem de logische voortzetting van zijn eigen onderzoek uit de jaren 1982-1986, waaronder het onderzoek op P14. Hij had reeds als student zijn sporen verdiend als veldwerkleider in Flevoland (het Natte Hart), en hij had in het kader van zijn doctoraalstudie belangrijk voorwerk verricht met de inventarisatie van de prehistorische vondsten van de hele provincie Flevoland, inclusief de Noordoostpolder (Hogestijn 1986a; 1986b).

Hogestijn had de volledige steun van Bakker. Zoals in het voorwoord vermeld, had Bakker vanwege de fysisch-geografische aspecten al van jongs af aan een fascinatie voor de Noordoostpolder. Bakker heeft internationaal naam gemaakt als kenner van de Trechterbekercultuur (TRB). Zijn specifieke belangstelling voor Schokland-P14 ging terug op de al in 1957 ontdekte, grootste scherf van TRB-kom 67 (zie fig. 7.4; Bakker 1979a, 132). Hij heeft tevens veel onderzoek gedaan aan de Vlaardingencultuur (VL). De door Hogestijn veronderstelde VL-aanwezigheid op P14 – een begrijpelijke misvatting – maakte hem extra enthousiast. Op P14 leek de mogelijkheid voorhanden om de interactie tussen zijn beide wetenschappelijke liefdes te bestuderen (Bakker 1982, 117).

Hoewel het aanvankelijk nog de bedoeling was dat het Natte-Hartproject zich zou richten op heel Flevoland, lag het zwaartepunt van meet af aan op de Noordoostpolder. De landschappelijke ontwikkeling (het abiotische aspect) van de Noordoostpolder was sinds de jaren '50 op hoofdlijnen bekend, vooral dankzij Wiggers' dissertatie (Wiggers 1955). Wiggers' reconstructies van de gestapelde prehistorische landschappen waren gebaseerd op enkele honderden slootkantprofielen en tienduizenden grondboringen en sonderingen (metingen van de diepte van de pleistocene ondergrond).

Het IPP-onderzoek uit de jaren 1982-86 had het prehistorisch potentieel van de Noordoostpolder bevestigd (Hoge-

stijn 1986a; 1986b; Palarczyk 1986). Archeozoologische en archeobotanische resten waren, althans in de 'natte' grondlagen, redelijk tot goed bewaard gebleven. De uitgangspunten waren gunstig voor onderzoek naar de voedselconomie en naar het diachrone biotische landschap in uiteenlopende ecologische zones, en de menselijke invloed hierop. Daarom kon het project ook rekenen op de warme belangstelling en de steun van de ecologen van het IPP.

Een chronologisch-thematische, landschapgerichte regionale aanpak, zoals bij het Natte-Hartproject het geval was, werd vanaf de jaren '70 in de Nederlandse archeologie leidend. De toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) had deze aanpak in 1974 tot formeel beleid verheven. Het was voor de ROB een reactie op de stortvloed aan noodopgravingen en grootschalige archeologische bedreigingen die om een integrerend kader vroegen (Bloemers 1999). Het IPP had de facto al een traditie hierin met regionaal onderzoek in West-Friesland. Latere voorbeelden zijn het Assendelpolderproject en de uitbreiding ervan naar het aangrenzende estuarium: het Velsbroekpolderproject.

Omdat het IPP vooral thematisch, regionaal (nood-) onderzoek deed ten noorden van Amsterdam, moest vaak een financieel beroep gedaan worden op de Provincie Noord-Holland. Een grotere spreiding van dit type onderzoek was niet alleen uit archeologisch-inhoudelijk, maar ook uit praktisch-strategisch oogpunt wenselijk. Onderzoek in onder meer Flevoland betekende dat niet steeds dezelfde provincie moest worden aangesproken.

Essentieel was tenslotte dat het Natte-Hartproject geknipt was als VF-programma. De plicht tot het opstellen van VF-programma's werd vanaf 1982 van overheidswege opgelegd in het kader van een structurele hervorming van het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs. Programmatisch samenhangend, interdisciplinair onderzoek was hiervoor een vereiste.¹

¹ *Onderwijsminister Deetman heeft deze hervorming op de universiteiten en hogescholen doorgevoerd. Een belangrijke aanleiding was het lost generation-probleem. In de natuurwetenschappen en bij medicijnen dreigde een exodus van veelbelovende jonge wetenschappers door gebrek aan ontplooiingsmogelijkheden. Voor afgestudeerden en promo-*

In het Natte-Hartproject had het culturele aspect het primaat. Vanaf begin 1987 was hiervoor een Onderzoeker in Opleiding (OIO) aangesteld voor een periode van 4 jaar via ARCHON-NWO. Tot medio 1987 was dit Hogestijn. In 1989 werd ik dat, voor de nog overgebleven aanstellingsduur. Mijn wetenschappelijke begeleiders waren dr. J.A. Bakker en prof. dr. J.H.F. Bloemers. Het onderzoek aan archeozoologische en archeobotanische resten was in handen van IPP-Assistent in Opleiding (AIO) drs. E.F. Gehasse. Zij werd begeleid door prof. dr. W. Groenman-van Waateringe en dr. L.H. van Wijngaarden-Bakker. Voor het onderzoek aan het omringende landschap, met speciale aandacht voor de ontwikkeling van de veenvegetaties, werd een alliantie aangegaan met het Instituut voor Aardwetenschappen van de Vrije Universiteit. Drs. W. Gotjé werd als AIO aangezocht en begeleid door prof. dr. W. Roeleveld.

2.2 Doel en doelstellingen van deze studie

De integrerende component van het Natte-Hartproject was het ARCHON-project 'Neolithische en Bronstijd-bewoning in Flevoland'. Het verkrijgen van inzicht in de bewoningsgeschiedenis van Flevoland tussen 4700-3000 BP was het beoogde doel. Volgens de projectaanvraag van 1986 zou de nadruk moeten liggen op de aanpassingen van de bewoners aan de verschillende landschapsubtypen en de veranderingen daarin, op de veranderingen in de (materieel-) culturele identiteit van de bewoners, en op de contacten met het omringende gebied (Bakker 1986). Dit doel werd geformuleerd toen P14 nog niet veel van zijn geheimen had prijsgegeven, en toen de vondsten en grondsporen op deze vindplaats nog relatief zeldzaam waren. Het doel moest later drastisch ingeperkt worden, uit haalbaarheidsoverwegingen en omdat het belang van de vindplaats P14 als sleutelsite voor het gebied steeds duidelijker was geworden.

Het nieuwe doel van deze studie werd het verkrijgen van inzicht in de bewoningsgeschiedenis van Schokland-P14 gedurende het Neolithicum en de Bronstijd, in zijn lokale en regionale culturele en landschappelijke context. Dit impliceerde tot op zekere hoogte tevens inpassing van het werk van Gotjé (1993) en Gehasse (1995), mijn collega's in het Natte-Hartproject.

De specifieke doelstellingen werden de volgende:

1. Het construeren van het chronologische kader voor de menselijke aanwezigheid op de vindplaats gedurende het Neolithicum en de Bronstijd;

2. Een beeld geven van het aardewerk en, voor zover mogelijk en op hoofdlijnen, van de overige materiaalcategorieën;
3. Een beeld schetsen van SW en Pre-Drouwen in relatie tot de omringende culturen;
4. Een beeld geven van de fysisch-geografische context, met name de lokaal aanwezige lithostratigrafische eenheden, hun genese, verspreiding en datering;
5. Een beeld geven van de aanwezige grondsporen en hun datering;
6. Per bewoningsperiode een beeld geven van de beschikbare informatie en een synthese opstellen;
7. Inzicht geven in diachrone veranderingen op de vindplaats in termen van sitefunctie en in relatie tot landschappelijke en culturele ontwikkelingen;
8. Een diachrone indruk geven van het landschap in de gehele Noordoostpolder;
9. Een globaal beeld geven van de vindplaatsen in de Noordoostpolder in hun landschappelijke context.

2.3 Toelichting, operationalisering en verantwoording

Ad 1: Het construeren van het chronologische kader was een basisvereiste, niet alleen vanuit de 'culturele' invalshoek, maar ook omdat het voor Gehasse (die met haar onderzoeksaanstelling twee jaar op mij voorlag) anders onmogelijk zou zijn geweest de dierlijke en plantaardige resten van P14 aan een archeologische periode te verbinden. Die informatie was voor ons beider onderzoek cruciaal. Het chronologische kader had daarom mijn absolute prioriteit. De belangrijkste chronologische pijler vormde de aardewerkanalyse (deel II). Daarnaast was voor de chronologie inzicht in de stratigrafie essentieel (deel III).

Via complex (aardewerk) ben ik naar ruimtelijke context (fysisch-geografische aspecten) gegaan, al kan het één niet geheel zonder het ander. Voor de datering van de lithostratigrafische eenheden bood hun scherveninhoud een belangrijk houvast, al moest hiermee omzichtig worden omgegaan. Scherven kunnen immers uit hun oorspronkelijke context verplaatst zijn. Omgekeerd bestond al een redelijk idee van de ouderdom van sommige, in de polder wijdverbreide grondlagen, dankzij eerder onderzoek elders. Dit was tevens relevant voor de datering van hun materiele inhoud op P14. Die informatie is in delen II en III ook gebruikt. ¹⁴C-Dateringen van aankoeksel op aardewerk uit

veni in de sociale wetenschappen en de geesteswetenschappen lag massale werkloosheid in het vooruitzicht. De hervorming zou moeten leiden tot beter onderwijs (de tweefasestructuur die nooit van de grond gekomen is), kwalitatief beter en samenhangend onderzoek (VF-programma's), enkele duizenden promotieplaatsen per jaar, en een toekomstperspectief voor succesvolle jonge wetenschappers. Die promotieplaatsen werden deels ingevuld door Assistenten in Opleiding, aangesteld bij de Universiteiten en onderzoeksinstituten, en deels door Onderzoekers in Opleiding, aangesteld via de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek.

Externe periodieke toetsing van de resultaten van de VF-programma's moest duidelijk maken waar programmatisch samenhangend onderzoek goede resultaten afwierp, en waar niet (met mogelijk consequenties voor formatieplaatsen). Binnen een termijn van acht jaar (twee vierjaarlijkse cycli van VF-programma's) zou dit AIO/OIO-stelsel geheel geïntegreerd moeten zijn in de nieuwe onderzoeks- en onderwijsstructuur. Vastgelegd was dat uiterlijk 10 jaar na introductie van het nieuwe stelsel binnen de bestaande, vaste personele formatie ('budgetair-neutraal') ruimte gemaakt moest zijn voor jonge wetenschappers die zich bewezen hadden.

grondsporen, met name van graven en haarden, verschaffen tevens termini voor de afzettingen.

Met behulp van dit via aardewerk en lithostratigrafie geconstrueerde chronologische kader konden vervolgens de grondsporen, de overige artefacten, en de aan grondsporen en grondlagen gerelateerde organische resten en milieureconstructies worden toegewezen aan bewoningsperioden. Zo werden de bouwstenen verkregen voor een bewoningsgeschiedenis in relatie tot het omringende landschap.

Ad 2: Vanwege het belang als chronologische hoofdpijler en als algemeen, regionaal en supraregionaal referentiekader, moest het aardewerk gedetailleerd voorgesteld worden, zowel typologisch als technologisch. Deel II is hieraan gewijd.

Dit hield voor mij automatisch ook een uitgebreide visuele presentatie in. Dit is in Nederland helaas een uitzonderlijke praktijk geworden die met de opkomst van de commerciële archeologie nog sterker op de achtergrond gedrongen is (mogelijk uit onbegrip van het grote belang ervan voor een goede wetenschappelijke ontsluiting, en misschien nog meer vanwege de hoge kosten). Tekst en tabellen kunnen aardewerktekeningen van niet-gestandaardiseerd aardewerk niet vervangen. Ik heb dan ook zeer veel tijd gestoken in het tekenen van de significante scherven.

Het is gebruikelijk eerst het vondstmateriaal te presenteren en het dan in een discussie nader te duiden. Ik ben daarentegen meestal begonnen met een schets van het bestaande typologische referentiekader (literatuurstudie), en met een kritische evaluatie en aanscherping daarvan waar ik dat nodig achtte. Hiermee verkreeg ik het fundament om het materiaal uit de palimpsest P14 te determineren en chronologisch te waarderen. Voor SW/Pre-Drouwen bestond bij aanvang van deze studie echter nog geen, of een onvoldoende compleet typologisch kader. Daarom is de aanpak voor dat tijdsbestek afwijkend. Voor zover mogelijk en zinvol voor de typonologie (vooral in het geval van SW/Pre-Drouwen (in wp. 89-17) en WKD) ben ik ingegaan op de lithostratigrafische context van de scherven. Ik deed dit mede met het oog op het verkrijgen van een fijnmaziger beeld van de ontwikkelingen in de materiële cultuur, de bestaanseconomie en het milieu. Voor SW/Pre-Drouwen en voor WKD heb ik op grond van de aanvullende informatie die P14 bood, de bestaande faseringen herzien.

Per aardewerkhoofdstuk zijn (voor zover beschikbaar) de relevante, aan het aardewerk gerelateerde ¹⁴C-dateringen gepresenteerd en is aangegeven welke typologische fasen op P14 herkend zijn, als bouwstenen voor de lokale chronologie.

Waar de aardewerkanalyse aangrijpingspunten bood voor het verkrijgen van beter inzicht in lithogenese, erosie en degradatie, heb ik aan deze aspecten aandacht besteed.

Van de verschillende materiaalcategorieën heb ik zelf alleen het aardewerk uitgewerkt (wat zeer tijdrovend was). De overige categorieën bespreek ik in het kader van de betreffende periode (deel V), maar alleen voor zover daarover informatie voorhanden is, bijvoorbeeld in materiaalscripties

die door IPP-studenten geschreven zijn (zie bijlage A). Daarom blijven bijvoorbeeld de op P14 voorkomende barnstenen kralen en het barnsteenafval, een enkel kwartskraaltje, enige doorboorde zandstenen hangers, en enkele natuurstenen en vuurstenen bijlen onbesproken. Een veel belangrijker gemis is in de eerste plaats een studie van het WKD3-vuursteen, dat als vondstgroep goed te scheiden is van ouder materiaal, en in de tweede plaats het vuursteen uit de niet-zandige DG2, dat hoofdzakelijk laatneolithisch zal zijn (maar niet nader onder te verdelen is). Gebruikssporenonderzoek zou ook zeer wenselijk zijn.

De belangrijkste ongepubliceerde materiaalscriptie, de studie van Van der Kroft (1997) over het SW/Pre-Drouwener vuursteen uit wp. 89-17, is als bijlage L in dit boek opgenomen, waarmee gehoor gegeven is aan een oproep van Bakker (2004, 181).

Van verreweg de meeste vondsten is de vondstcontext bekend. Meestal is dat een grondlaag en soms een grondspoor. Bijlage K geeft een overzicht van het aardewerk dat uit grondsporen afkomstig is. De datering van de grondsporen is via delen IV en V te achterhalen.

Met het oog op toekomstig aanvullend materiaalonderzoek heb ik in bijlage N een concordantielijst opgenomen van de in dit boek onderscheiden lithostratigrafische eenheden en de in het veld toegekende grondlaagnummers. Deze bijlage geeft voorts de vondstnummers van de getekende scherven/potindividuen.

Ad 3: P14 bevat een belangrijke late SW-component, en in ons land niet eerder herkend vroeg TRB-aardewerk (Pre-Drouwen). Dit bracht mij tot een evaluatie van de in mijn ogen onjuiste beeldvorming omtrent SW en het ontstaan van TRB, en tot de constructie van een alternatief model (hoofdstuk 6). Op basis van de literatuur heb ik de invloeden van de omringende culturen, die in het SW-aardewerk herkenbaar zijn, geanalyseerd. De transformatie van SW naar TRB is geduid via P14 en herinterpretaties van vindplaatsen in Nedersaksen (Hüde I) en Sleeswijk-Holstein.

Ad 4: Voor een goed begrip van de fysisch-geografische context van de vindplaats (deel III) zijn eerst de belangrijkste lokale landschapselementen voorgesteld: de zandrug van Schokland en zijn morfologie, met name ter hoogte van P14, en voorts de Vecht met zijn opeenvolgende beddingen. Om de lokale grondlagen te kunnen dateren, is behalve van ¹⁴C-dateringen en stratigrafische overwegingen, gebruik gemaakt van de scherveninhoud van die grondlagen en de zogenaamde cultuurpiek daarin, en van de regionale grondwatercurve van Roeleveld & Gotjé (1993).

Een op P14 veel voorkomende onderwaterafzetting is detritusgyttja, in grote delen van het land afwezig en aan menig archeoloog onbekend. Dat is de reden om dit sedimenttype en de achterliggende processen nader voor te stellen.

Zoals hierboven opgemerkt is, zijn heel wat lokaal aanwezige grondlagen ook elders in het rivierdal van de Vecht te vinden. Veel daarvan zijn te verbinden aan getijdengeulen en processen in het kustgebied. Ik heb daarom bij de bespreking van de lithostratigrafische eenheden de relatie gelegd met de regionale en supraregionale ontwikkelingen,

zoals bekend uit de fysisch-geografische literatuur. Ter onderbouwing van het overzicht van de lithostratigrafische eenheden zijn de belangrijkste profielen in bijlage I afgebeeld en toegelicht.

In samenvattende figuren en tabellen zijn de lithostratigrafie, chronostratigrafie en archeologische culturen gekoppeld. De verspreiding van de verschillende grondlagen in de werkputten is in de betreffende paragrafen genoemd, maar ook globaal aangegeven in een overzichtsfiguur. De verspreiding van enkele lagen is tevens weergegeven in enkele periodekaarten (in deel V).

Ad 5: Ik heb ernaar gestreefd de grondsporen (per categorie en per structuur) zoveel mogelijk te behandelen binnen de betreffende archeologische periode/cultuur (deel V), en daar de toewijzing van die individuele grondsporen te verantwoorden. Regelmatig was dit dankzij stratigrafische aanknopingspunten of vanwege de vondstinhoud betrekkelijk eenvoudig.

Echter, voor sommige (en voor mijn verhaal belangrijke) grondspoorcategorieën – de graven en bijbehorende sporen en vondsten, de paalsporen en huisplattengronden, de neolithische akker en de greppelsystemen – zou een eerste bespreking bij de bijbehorende periode onbevredigend geweest zijn. De datering was bijvoorbeeld op voorhand niet duidelijk, de individuele grondsporen (graven) behoorden tot verschillende perioden, of zij vergden zoveel uitleg, dat dit het periode-overzicht te zeer zou belasten. Deze grondspoorcategorieën zijn daarom apart besproken (deel IV), zodat naderhand met een korte verwijzing kon worden volstaan.

Ad 6: De gevolgde benadering komt overeen met die van recente meerperiodenmonografieën; alle beschikbare landschappelijke en archeologische informatie is in de periode-overzichten (deel V) als basisinformatie vermeld. Daarbij heb ik niet alleen gebruikgemaakt van mijn eigen onderzoeksgegevens, maar onder verwijzing ook van die van anderen, met name die van Gehasse (1995). In de syntheses wordt het archeologische verhaal per periode verteld. In de slotopmerkingen na elke synthese is aandacht geschonken aan enkele terugkerende thema's.

Ad 7: In de samenvatting van deel V is in enkele brede streken de bewoningsgeschiedenis geschetst in het licht van de landschappelijke veranderingen.

Ad 8: Het beeld van de landschappelijke ontwikkeling in de Noordoostpolder gedurende de onderzoeksperiode is gebaseerd op een set van tien landschapskaarten. Deze kaarten zijn op mijn initiatief gemaakt door Gotjé, die de belangrijkste inhoudelijke inbreng had, samen met mij. De kaarten (die Gehase (1995) al in haar dissertatie kon opnemen) vormen het uitgangspunt voor de landschapsbeschrijvingen in deel VI. Mijn landschapsbeschrijvingen leunen sterk op Gotjé (1993), maar wijken daar af en toe van af.

Ad 9: De belangrijkste bron voor het vindplaatsenoverzicht (deel VI) vormde de catalogus van Hogestijn (1986b). Daar-

naast is jongere literatuur gebruikt. De vindplaatsen zijn geprojecteerd op de relevante landschapskaarten. De toelichting is vanwege tijdsoverwegingen beperkt gehouden. Aan het vindplaatsenoverzicht, dat tot ca. 1995 redelijk compleet is, zijn de belangrijkste latere ontdekkingen toegevoegd (zie bijlagen O en P). Wegens tijdgebrek is afgezien van een volledige actualisering. Dat is weliswaar jammer, maar de toevoeging van enkele nieuwe stippen op de kaarten maken voor het algemene beeld nauwelijks verschil.

Ik sluit af met enkele opmerkingen.

– In bijlagen D-H worden enkele vindplaatsen die belangrijk zijn voor de discussie over SW/Pre-Drouwen nader besproken. Deze besprekingen zouden de hoofdttekst te zeer belasten.

– Toen ik met het onderzoek begon, kon ik nog niet beschikken over de nu gebruikelijke GIS-software waarmee databases en ruimtelijke informatie aan elkaar gekoppeld kunnen worden. Verspreidingskaarten rollen er tegenwoordig bij wijze van spreken met een druk op de knop uit. Bij mij ging het veel moeizamer. Mijn database bestond uit met de hand ingevulde, formulieren naar eigen ontwerp, die in de loop van het onderzoek in verschillende programma's ingevoerd zijn. Dit proces kostte niet alleen vergeleken met wat tegenwoordig mogelijk is, onnodig veel tijd, maar heeft hier en daar ook tot enige discrepanties geleid.

– De grote tijdsdiepte betekende dat ik mij een forse hoeveelheid archeologische en fysisch-geografische literatuur eigen moest maken.² Tot 1995 was ik met de literatuur aardig up to date. Uit zelfbehoud heb ik bij het opnieuw oppakken van de studie in 2009, na een pauze van 14 jaar, besloten alleen de in mijn ogen meest essentiële recente, voornamelijk Nederlandse literatuur te verwerken. Ongewijfeld heeft dit tot omissies geleid, zeker wat de Duitse literatuur betreft. Hopelijk zijn deze niet al te essentieel voor dit boek.

– Ik ga verder niet in op het cultuurbegrip. In deze studie heb ik de culturen uit het Neolithicum en de Bronstijd in hoge mate samen laten vallen met aardewerktradities. Dat is om praktische redenen gedaan, maar ik realiseer me terdege dat dit in feite te beperkt is. In etnisch opzicht is sprake geweest van continuïteit.

– Uitwerken van zo'n belangrijkste vindplaats als P14 is een zegen en een vloek. De palimpsest P14 kon alleen maar ontrafeld worden via nauwgezette deelobservaties. Ik wilde mijn beweringen zo veel mogelijk onderbouwen. Daartoe moesten de vondsten en grondsporen in detail gepresenteerd worden. Deze studie is daarmee ook een ontsluiting van primaire onderzoeksgegevens. Nadeel is dat dit nogal wat van de lezer vergt.

² Voor bibliografische notaties heb ik deels de richtlijnen gevolgd uit de *Publicatiewijzer voor de Archeologie (Diepeveen-Jansen & Kaarsemaker 2004, 15-56)*.

2.4 Gevolgde conventies

In mijn studie werk ik in de eerste plaats met ¹⁴C-jaren BP. In voor mij relevante Noordoostpolderliteratuur (Hogestijn 1986a; 1986b; Gotjé 1993; Peeters 2007) is dit eveneens gedaan, wat de aansluiting vergemakkelijkt. Omwille van de algemene en gebiedsoverschrijdende vergelijkbaarheid heb ik de BP-dateringen zoveel mogelijk vertaald naar dateringen in cal BC, volgens IntCal04 (Reimer e.a. 2004).

Voor wat de periode-aanduidingen betreft, heb ik mij op hoofdlijnen gericht naar de laatste versie van de periodisering van de Nederlandse prehistorie (Van den Broeke, Fokkens & Van Gijn 2005, fig. 1.10). Daar teken ik bij aan dat het Midden-Neolithicum A voor Noord-Nederland dient te beginnen met de Pre-Drouwener TRB, zoals het

geval was in de eerste versie van de periodisering (Periodisering 1965/66, 8; zie ook noot 1 in hoofdstuk 5).

Voor de verschillende culturen en fasen volg ik meestal Lanting & Van der Plicht (1999/2000; 2001/02), inclusief hun dateringen van de betreffende fasen. De uitzonderingen zijn SW, de Pre-Drouwener TRB-fase en WKD, waarvoor nieuwe indelingen nodig waren. Voor KB gebruik ik naast de gebruikelijke typologie een daarvan afgeleide, vereenvoudigde fasering. In geval van schervencollecties zoals van P14 werkt een dergelijk systeem beter dan de bekende typologie die op complete potten en graf-ensembles gebaseerd is. Figuur 12.1 geeft een overzicht van de door mij gehanteerde indeling van de Neolithische en Bronstijd-culturen en hun fasen, voor zover deze voorkomen in de Noordoostpolder (en aangrenzende regio's) en op P14.